

Inleiding

De module bestaat uit deze onderdelen:

- Twee pagina's op literatuurgeschiedenis.org: 'De achttien doden' (<https://www.literatuurgeschiedenis.org/teksten/de-achttien-dooden>) en 'Oorlog en verzet' (<https://www.literatuurgeschiedenis.org/themas/oorlog-en-verzet>)
- Afbeelding van het knooppunt in het web
- Handleiding, met verwijzing naar bronnenmateriaal en de lessenserie in schema

De eerste twee zijn digitaal te vinden op de website. Deze handleiding bestaat uit:

- Inleiding
- Korte beschrijving inhoud lessen
- Uitwerkingen lessen en benodigde bronnen
- De lessenserie in schema

Vanuit de korte beschrijvingen van de lesinhoud kan worden doorgelinkt naar de uitwerkingen van de lessen en bijbehorende bronnen.

Opzet

Deze lessenserie wil leraren Nederlands een nieuwe didactische aanpak bieden voor onderwijs in de literatuurgeschiedenis. Deze gaat niet uit van een chronologische beschrijving van periodes en stromingen maar vertrekt vanuit een historische literaire tekst, gekoppeld aan een thema. De tekst vormt een knooppunt in een literair-historisch web dat leerlingen gaan verkennen: zij verdiepen hun interpretatie van de centrale tekst (het knooppunt) door verbanden met contexten en teksten uit verschillende tijden te ontdekken: de draden van het literair-historische web. Al doende leren leerlingen 'literair-historisch redeneren': teksten vanuit diverse invalshoeken te belichten, daarbij verschillende begrippen te gebruiken, en vragen te stellen die inzicht geven in de verhouding tussen tekst en tijd, die steeds kan veranderen.¹

¹ Deze lessenserie is gebaseerd op het didactisch model dat Sander Bax en Erwin Mantingh voorstellen in hun artikel 'Een web van twintigste-eeuwse literatuur. Naar een didactiek voor literatuurgeschiedenis van de twintigste eeuw'. In: *Nederlandse Letterkunde* 3 (2018), 257-286. De term 'literatuur- of literair-historisch redeneren' introduceren zij in 'Tjeempie! Wat zou er zijn met die moderne schrijvers?' Literatuurhistorisch redeneren met Liesje in Luilletterland.' In: *TNTL* 135 (2019) 2, 100-127. Het beeld en idee van het web is ontleend aan de inspirerende literaire gids Pieter Steinz, *Lezen etcetera. Gids voor de wereldliteratuur*. Amsterdam 2003; daarin luidt de titel van het voorwoord: 'Het wijde web van de wereldliteratuur'.

Dit literair-historisch redeneren wordt in deze lessenserie bewerkstelligd door de centrale tekst aan de ene kant in zijn eigentijdse, synchrone context te plaatsen en aan de andere kant met enkele diachrone onderwerpen en andere teksten uit de literatuurgeschiedenis te verbinden. Door een historische tekst synchroon en diachroon te benaderen, leren leerlingen hoe literatuurgeschiedenis 'werkt'. Door vanuit een thema en een centrale tekst verschillende andere teksten aan bod te laten komen, geeft u in een (klein) aantal lessen een stevige invulling aan uw onderwijs in de Nederlandstalige literatuurgeschiedenis.

Deze lessenserie is een pilot voor een reeks verdiepende modules bij de website www.literatuurgeschiedenis.org/. De website biedt kennis en inspiratie voor leraren en leerlingen in Nederland en Vlaanderen over de Nederlandstalige literatuurgeschiedenis. De modules zijn bedoeld als aanknopingspunten om een selectie van de aangeboden teksten op literatuurgeschiedenis.org in te zetten in thematische lessenseries. Er wordt in de modules gebruik gemaakt van digitaal beschikbare bronnen, waaronder de dbnl en de nieuwste literatuurgeschiedenis, die daarop helemaal digitaal beschikbaar is: *de Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* in 9 delen (2006-2017). De modules kunt u desgewenst aanvullen met lessen waarin als achtergrond de chronologie aan bod komt.

Inhoud

Deze lessenserie heeft als centrale tekst het gedicht 'De achttien doden'. Jan Campert schreef het in 1941, maar het raakte bekend dankzij de illegale uitgave als rijmprent in 1943. Het gedicht gaat over leden van een Nederlandse verzetsgroep (waaronder zogenaamde Februaristakers) uit de Tweede Wereldoorlog. Daarmee geeft het gedicht een beeld van verzet tijdens een oorlog. Vanuit dit thema behandelt de lessenserie verschillende andere teksten die een inhoudelijke, historische of literaire overeenkomst hebben met 'De achttien doden', waardoor leerlingen verbanden gaan zien en de tekst beter kunnen plaatsen en duiden. Daarbij gaan we uit van een centrale hoofdvraag, die de leerlingen uiteindelijk aan het slot van de lessenserie vanuit hun bevindingen moeten beantwoorden: 'waarom zouden we deze tekst nog lezen?'

De basis van deze lessenserie vindt u op literatuurgeschiedenis.org. Daar vindt u een pagina over het gedicht 'De achttien doden' van Jan Campert en een themapagina over 'Oorlog en verzet'. Deze pagina's bieden u de achtergrond die u nodig heeft om deze lessenserie te geven. Vanuit deze pagina's kunt u nog verder klikken naar andere pagina's over dit thema.

Doelgroep

Deze lessenserie kan worden uitgevoerd in klas 4 of 5 havo/vwo in het Nederlandse voortgezet onderwijs en in de derde graad, klas 5/6 ASO/TSO/KSO van het Vlaamse secundair onderwijs.

Leerdoelen²

Leerlingen...

- leren literair-historisch redeneren en analyseren,
- ontwikkelen hun literaire competentie,
- verwerven literair-historische kennis over een aantal teksten en begrippen,
- leren historiseren en actualiseren,
- leren een klein bronnenonderzoek uit te voeren,
- leren bevindingen schriftelijk te presenteren op een poster en deze mondeling toe te lichten,
- leren bevindingen creatief te verwerken.

² De leerdoelen van deze lessenserie sluiten aan bij de eindtermen voor het literatuuronderwijs bij het vak Nederlands in Nederland en Vlaanderen.

Meer in het bijzonder leren leerlingen 'De achttien doden' als voorbeeld van 'Oorlog en verzet'...

- **synchroon** te interpreteren, analyseren en contextualiseren tegen de synchrone achtergrond
 - (a) van illegale literatuur,
 - (b) verzet tegen de bezetting en jodenvervolgning,
 - (c) de biografie van Jan Campert.
- **diachroon** te interpreteren, analyseren en contextualiseren in het kader van
 - (d) het onderwerp 'van nieuwe en oude geuzen', dat het verband legt tussen de genres geuzen- en protestliederen en historische ontwikkelingen,
 - (e) het onderwerp 'anoniem en clandestien', dat belicht om welke uiteenlopende redenen schrijvers van alle tijden kiezen voor verschillende vormen van anonimiteit (waaronder het pseudoniem) en
 - (f) het onderwerp 'verspreiding en waardering', dat inzicht geeft in het samenspel van factoren dat bepaalt hoe een tekst functioneert en of en hoe deze voortleeft.
- Aan het einde van de lessenreeks zijn de leerlingen in staat om een literair-historisch beredeneerd standpunt in te nemen over het literairhistorische belang van 'De achttien doden'.

Didactische werkvormen

De werkvormen die in deze lessenserie aan bod komen, zijn:

onderwijsleergesprek

samenwerkend leren (expertmodel)

groepswork

directe instructie

individueel werken

presenteren

Opties in het lesmateriaal

- Voor uitbreidings- en verrijkmogelijkheden of keuzemogelijkheden in de uitvoering van de lessenreeks zie de suggesties bij sommige lessen.
- Het is mogelijk om een verkorte lessenserie te geven over oorlog en verzet aan de hand van 'De achttien doden' door alleen de lessen 1, 2, 3 en 7 uit te voeren.

Korte beschrijving inhoud lessen

- Les 1: Inleiding: oorlog en verzet en 'De achttien doden'
- Les 2-3: Synchron: illegale literatuur, Februaristakers en Jan Campert
- Les 4: Diachroon : van nieuwe en oude geuzen
- Les 5: Diachroon: anoniem en clandestien
- Les 6: Diachroon: verspreiding en waardering
- Les 7: Waarom zouden we deze tekst nog lezen?

Les 1: Inleiding 'De achttien doden'

De eerste les is een inleidende les over het thema van deze lessenserie waarin de leerlingen niet alleen kort kennismaken met de knooppunttekst 'De achttien doden' van Jan Campert, maar ook met het bredere thema 'Oorlog en verzet' en welke rol dit thema speelt in de (Nederlandstalige) literatuur. De leraar geeft directe instructie over bekende literatuur over de Eerste en de Tweede Wereldoorlog en de leerlingen lezen een eerste keer het centrale gedicht 'De achttien doden' aan de hand van gerichte vragen.

Het belangrijkste doel van deze les is dat de leerlingen het inzicht krijgen dat literatuur een beeld kan geven van hoe een oorlog beleefd wordt. Oorlog en verzet zijn thema's die in de Nederlandstalige literatuur veel voorkomen. Ook is het van belang dat de leerlingen weten hoe we in deze lessenserie te werk gaan: we bekijken de literair-historische context en we gaan vergelijkbare teksten uit de literatuurgeschiedenis bekijken, waarbij de termen 'synchron' en 'diachroon' worden uitgelegd.

Lees de uitwerking van [Les 1](#).

Les 2 & 3: Synchron > De contexten verkennen van 'De achttien doden'

Vanuit een tweede – diepere – lezing van de rijmprint van 'De achttien doden' reflecteren de leerlingen over het belang van de literair-historische context waarin dit gedicht werd geschreven. Vervolgens gaan ze op bronnenonderzoek en verkennen ze een van de volgende contexten: Illegale literatuur (*Hoe werd dit gedicht gepubliceerd?*), De Februaristakers (*Wie waren de 18 doden?*) en Jan Campert (*Is de schrijver ook de ik-persoon in het gedicht?*) De bevindingen van hun bronnenonderzoek presenteren ze op een zakelijke manier aan de klas. Eventueel maken ze daarbij ook nog een creatieve verwerking van hun context (zie 'opties').

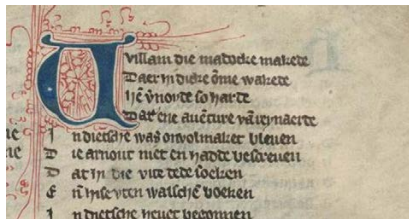
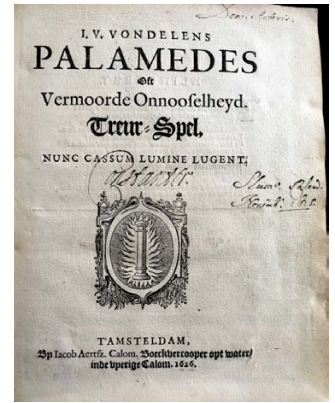
Les 4: Diachroon > Van nieuwe en oude geuzen

Vanuit het gedicht van Campert gaan we in deze les terug in de tijd. De geuzenliederen uit de 16e en 17e eeuw zijn een uitstekend voorbeeld van verzetsliteratuur én laten zien hoe literaire teksten maatschappelijke en politieke gebeurtenissen begeleiden. Aan de hand van een hedendaags protestlied krijgen leerlingen een beeld hoe verzet kan worden gepleegd via een lied. Dit vormt het aanknopingspunt om over te stappen naar de geuzenliederen uit de 16e/17e eeuw. Wat is immers een geuzenlied, hoe past het in daden van verzet en wie of wat zijn die geuzen precies? De leerlingen leren de kenmerken van zo'n geuzenlied kennen en deze toepassen. Teksten die aan bod komen: het 'Wilhelmus', *Een nieu Guese liede boecxken* (1576), *Het prielken der gheestelyker wellusten* (1587). De les geeft inzicht in literaire vormen en literaire contexten waarin politiek verzet tot stand komt.

Lees meer over de uitwerkingen van [Les 2/3](#) en [Les 4](#).

Les 5: Diachroon > Anoniem en clandestien

In deze les buigen we ons over de diachrone lijn 'anoniem en clandestien'. We hebben al kennis genomen van de anonimiteit van 'De achttien dooden' in les 2/3. We onderzoeken verschillende varianten van anonimiteit bij een aantal momenten in de literaire geschiedenis. We zoomen steeds in op de context om helder te krijgen waarom anonimiteit voor een schrijver in een bepaalde tijd een rol speelde.

Les 6: Diachroon > Overlevering en waardering

In les zes staat het diachrone onderwerp 'verspreiding en waardering' centraal. 'De achttien dooden' kende een grillige waarderingsgeschiedenis, die sterk werd bepaald door het beeld dat men had van de auteur. De leerlingen verwerven inzicht in het samenspel van factoren dat bepaalt hoe een tekst oorspronkelijk functioneert en de vraag of en hoe deze voortleeft. Het onderwerp canonvorming komt daar ook bij aan bod. De leerlingen doen verslag van hun onderzoekjes in groepjes naar de verspreiding en waardering van verschillende teksten in korte pitches.

Les 7: Slotles > Waarom zouden we deze tekst nog lezen?

De lessenreeks besluit met de beantwoording van de hoofdvraag 'waarom zouden we deze tekst nog lezen?' De leerlingen beredeneren hun eigen antwoord op de hoofdvraag en bepalen zo hun eigen standpunt (letterlijk) binnen de klas. Voor dat het zover is, wordt er nog één stap gezet: het oorlogsgedicht wordt vergeleken met de moderne tegenhanger die Ramsey Nasr in 2019 publiceerde bij het 75-jarig bestaan van Uitgeverij De Bezige Bij.

Foto: Stephan Vanfleteren

Lees de uitwerkingen van [Les 5](#), [Les 6](#) en [Les 7](#).

Uitwerkingen lessen en benodigde bronnen

Les 1:	Inleiding: oorlog en verzet en 'De achttien dooden'
Les 2-3:	Synchroon: illegale literatuur, Februaristakers en Jan Campert
Les 4:	Diachroon: van nieuwe en oude geuzen
Les 5:	Diachroon: anoniem en clandestien
Les 6:	Diachroon: verspreiding en waardering
Les 7:	Waarom zouden we deze tekst nog lezen?

Les 1: Inleiding 'De achttien dooden'

Invulling van de les per onderdeel

1: Directe instructie en onderwijsleergesprek

De leraar vertelt over verzet in de Tweede Wereldoorlog in Nederland en België. Verhalen van verzetsstrijders maar ook bijvoorbeeld oorlogsdagboeken zijn mooie bronnen uit een oorlog. Dit soort verhalen komen ook in de literatuur terecht. Door de eeuwen heen schrijven mensen hun ervaringen op tijdens oorlogen.

Stel de leerlingen de vraag welke boeken (of films) ze kennen die verband houden met WO1 of WOII.

Mogelijke antwoorden: *Dagboek van Anne Frank*, *Ward Ruyslinck*, *Wierook en tranen*; Jos Vandelooy, *De vijand*; Harry Mulisch, *Het stenen bruidsbed* of *De aanslag*; Louis Paul Boon, *Mijn kleine oorlog*; René Lambrechts, *Wij, Muselmänner*; Jan Terlouw, *Oorlogswinter*; Jona Oberski, *Kinderjaren*; Primo Levi; *Maus (graphic novel)*; *Schindler's list* (film); *1917* (film).

Noem zelf nog een aantal recente voorbeelden uit de Nederlandstalige literatuur zoals *Oorlog en terpentijn* van Stefan Hertmans (2013), *Wil* van Jeroen Olyslaegers uit 2016 of *De herinnerde soldaat* van Anjet Daanje uit 2019.

2: Onderwijsleergesprek

De leraar stelt de centrale tekst 'De achttien dooden' voor. Hij/zij deelt prints van de rijmprint uit, leest het gedicht voor en vraagt of er woorden zijn die de leerlingen niet begrijpen. Geef expliciete aandacht aan de woordenschat, bijvoorbeeld: 'overmand', 'ijdel en strijd', 'schennershand', 'brandschat (=werkwoord)', 'rattenvanger', 'pijpt (!)', 'rampspoed'.

3: Zelfstandig werk/onderwijsleergesprek

Laat de leerlingen het gedicht nu nog eens individueel lezen aan de hand van een aantal vragen. Projecteer deze vragen op het (digi)bord of schrijf ze op het bord. Je kunt de vragen verdelen of alle leerlingen een aantal dezelfde vragen geven. Bijvoorbeeld drie-vier van de volgende vragen:

- Geef d.m.v. een bijvoeglijk voornaamwoord aan welk gevoel je bij dit gedicht krijgt (eventueel lijst met bijvoeglijke voornaamwoorden geven)?
- Beschrijf de toon van het gedicht.
- Wie spreekt de dichter aan in de verschillende strofen? Waarom wisselt dit?
- Wat neemt de dichter de Duitse bezetter allemaal kwalijk?
- Kan je per strofe bepalen of de toon eerder negatief of positief is? Noteer de woorden die jou helpen om dat te bepalen (de leerkracht zou hier de strofen kunnen verdelen).
- Zou je dit gedicht kunnen zingen? Waarom wel? Waarom niet?
- Wat vind je heel onduidelijk in het gedicht?
- Welke zin/rijm/beeldspraak vind je mooi/origineel/... en waarom?

DDU (denken - delen - uitwisselen)

De leerlingen noteren (=opschrijven) hun eerste antwoorden op de vragen (=Denken + schrijven), vervolgens bespreken ze hun antwoorden met hun buurman/vrouw (=Delen), waarna een plenaire bespreking van de antwoorden volgt (=uitwisselen).

4. Afsluiting

Tot slot zet de leraar het overzicht van de komende zes lessen op het (digi)bord en hij/zij laat de hoofdvraag zien/lezen: 'Waarom zouden we deze tekst nog lezen?' De leraar vertelt dat we de komende les vaak in kleine groepjes zullen werken aan verschillende opdrachten die hen steeds iets dichter bij de beantwoording van deze vraag zullen brengen. De leraar legt de begrippen 'synchroon' en 'diachroon' uit.

Tot slot kan de leraar het gedicht nog eens voorlezen.

Het onderwijsmateriaal

Een goede inleiding op de Nederlandstalige literatuur tijdens en over de beide wereldoorlogen biedt het boek *Bloed en rozen* van Jacqueline Bel: Eerste Wereldoorlog: p. 377-390; Tweede Wereldoorlog: p. 847-862.

De rijmprent 'De achttien dooden' vind je op

www.literatuurgeschiedenis.org/teksten/de-achttien-dooden

Benodigde bronnen

- Jan Campert, 'De achttien dooden' (1943):
https://www.dbnl.org/tekst/sche123geuz01_01/sche123geuz01_01_0028.php
<http://www.literatuurgeschiedenis.org/teksten/de-achttien-dooden>
- Themapagina Oorlog en verzet: <https://www.literatuurgeschiedenis.org/themas/oorlog-en-verzet>
- Jacqueline Bel, *Bloed en rozen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1900-1945*. Amsterdam, Bert Bakker, 2016, p. 377-390 en 847-862.
https://www.dbnl.org/tekst/bel_002bloe02_01/bel_002bloe02_01_0053.php
- Hugo Brems, *Altijd weer vogels die nesten beginnen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1945-2005*. Amsterdam, Bert Bakker, 2009, p. 64-79, p. 90-97.
https://www.dbnl.org/tekst/brem012alti02_01/brem012alti02_01_0004.php

Les 2 & 3: Synchron > De contexten verkennen van 'De achttien dooden'

Invulling van de les per onderdeel

1. Klassikaal - onderwijsleergesprek

Mogelijke openingsvragen / herhalingsvragen les (met mogelijke antwoorden):

- Wat weet je nog uit de vorige les over dit gedicht?
- Welke elementen uit deze afbeelding kan je aan de inhoud linken?

Mogelijke antwoorden / elementen uit de afbeelding om te bespreken:

- De kruisjes / graven: In strofe 1 praat de ik-figuur over zijn kleine cel en het kleine graf waar hij en zijn vrienden naamloos zullen rusten.
 - De natuur (dieren, boom, weide, de zon, tulpen): In strofe 2 beschrijft de ik-figuur hoe 'de liefelijke Hollandse lucht en land' (kust) werd ingenomen door de vijand (nationalistische symboliek).
 - Vernielde gebouwen: In strofe 4 beschrijft de ik-figuur hoe de vijand 'Hollands landen binnenvalt en zijne gronden brandschat.'
- Herlees strofe 1 en beantwoord de volgende vragen:
 - Welke vergelijking maakt de ik-persoon? (Antwoord: Hij vergelijkt de kleine cel waarin hij gevangen zit met het kleine graf waar hij weldra zal rusten).
 - Welke 'voorspelling' maakt hij? (Antwoord: Hij weet dat zijn dood nadert en meent dat hij samen met zijn vrienden nog voor de avond zullen sterven/terechtgesteld worden).
 - Herlees de laatste strofe en beantwoord de volgende vragen:
 - Klopte de voorspelling uit de eerste strofe? (Antwoord: Neen. Het eerste daglicht schijnt in de cel en de mannen leven nog).
 - Welke vraag stelt de ik-persoon aan God? Waarom? (Antwoord: Hij vraagt God om een pijnloze en snelle dood en vraagt hem om genade voor zijn falen. Zo kan hij als een gerust man sterven voor het vuurpeloton).
 - Welke thema's staan centraal in dit gedicht / in elke strofe?
 - Strofe 1: o.a. de (naderende) dood (vriendschap, ...)
 - Strofe 2: o.a. vaderlandsliefde gaat boven vrouw en kind (trouw, ...)
 - Strofe 3: o.a. moed, vrijheid
 - Strofe 4: o.a. oorlog (vijandigheid)
 - Strofe 5: o.a. leven versus dood, liefde
 - Strofe 6: o.a. hoop, medeleven
 - Strofe 7: o.a. vergiffenis, geloof, mannelijkheid
 - Welke emoties roept dit gedicht op? Hoe doet de dichter dat?
 - Het gedicht klinkt heel persoonlijk en emotioneel door het gebruik van de ik-persoon. Het lijkt alsof een van de Februaristakers jou persoonlijk zijn verhaal vertelt. De ik-persoon voelt zich in zijn cel gelaten over zijn lot (zal sterven). Anderzijds is hij trots dat hij voor zijn vaderland heeft gevochten, zich heeft verzet tegen de vijand. Hij vraagt de lezer om hem en zijn vrienden te gedenken en om voor hun families te zorgen. Op het einde (voor zijn terechtstelling) vraagt hij God om genade maar geeft hij de lezer ook hoop mee op een betere toekomst.

2: Groepswerk en presentaties

a) Oriënteren

Welke vragen roept dit gedicht bij jou op? Welke zaken kun je niet begrijpen. Los van de taal?

Deze vraag levert persoonlijke antwoorden op van de leerlingen; de leraar kan kunt vervolgvragen stellen:

Wie is de ik-persoon? Was het Jan Campert? Wie waren zijn vrienden? Wat waren hun verzetsdaden? Wanneer werd dit gedicht geschreven / gepubliceerd?

OPDRACHT: In groepjes bestudeer je een van de contexten van dit gedicht.

b) Verkennen - DEEL 1: Informatie verzamelen en verwerken

- Bestudeer de onderzoeksvraag en de bronnen*.
- Schematiseer de informatie.
- Zoek nog minstens één extra bron over jouw context online en vat samen.
- Schrijf een korte conclusie (2 à 5 zinnen) op jullie onderzoeksvraag.

Context 1 – Onderzoeksvraag: Hoe werd dit gedicht gepubliceerd?

Context 2 – Onderzoeksvraag: Wie waren de achttien 'dooden'?

Context 3 – Onderzoeksvraag: Is Jan Campert een verzetsheld?

https://www.dbnl.org/tekst/bel_002bloe02_01/bel_002bloe02_01_0053.php

<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identificer=ddd:010019560:mpeg21:p001>

<https://literatuurmuseum.nl/artikelen/helden-bestaan-niet-wel-zijn-er-mensen-die-af-en-toe-het-goede-doen>

Schema:

Extra online informatie (vermeld steeds jouw bronnen!):

Conclusie / Antwoord onderzoeksvraag:

* De leraar kan bij elke context 1 hoofdbron gebruiken, maar deze kan ook alle bronnen voor elk groepje ter beschikking stellen. In alle bronnen staat informatie over de 3 contexten.

c) Uitvoeren: Informatie presenteren

Link de informatie over jouw context aan het gedicht en presenteer jullie onderzoek in een zakelijke presentatie.

- Vorm: Je mag een powerpoint, een Thinglink of een filmpje maken.
- Inhoud: Verwijs steeds naar bepaalde passages uit het gedicht. Link enkele woorden, verzen of strofen aan jullie achtergrondinformatie. Neem in jullie presentatie delen van het gedicht op.
- Duur: ongeveer 5 minuten.

Het onderwijsmateriaal

De informatie die de leerlingen hebben verzameld, kunnen ze ook creatief verwerken, bijvoorbeeld door:

- Een podcast over de illegale literatuur. Tips en voorbeelden:
De bende van het boek - <https://bendevanhetboek.com/over-podcasts/>
- Een fictief interview met een Februaristaker
- Een reportage / portret over Jan Campert

Benodigde bronnen

- Jan Campert, 'De achttien dooden' (1943):
https://www.dbnl.org/tekst/sche123geuz01_01/sche123geuz01_01_0028.php
<https://www.literatuurgeschiedenis.org/teksten/de-achttien-dooden>
- Jacqueline Bel, *Bloed en rozen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1900-1945*. Amsterdam, Bert Bakker, 2016, p. 377-390 en 847-862.
https://www.dbnl.org/tekst/bel_002bloe02_01/bel_002bloe02_01_0053.php
- Voorpagina *Het vaderland*:
<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&identificer=ddd:010019560:mpeg21:p001>
- Philip Huff, 'Helden bestaan niet, wel zijn er mensen die af en toe het goede doen'. Literatuurmuseum, 19 december 2019. <https://literatuurmuseum.nl/artikelen/helden-bestaan-niet-wel-zijn-er-mensen-die-af-en-toe-het-goede-doen>

Les 4: Diachroon > Van nieuwe en oude geuzen

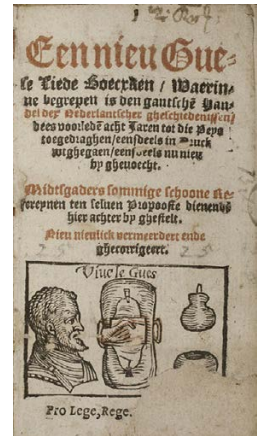
Invulling van de les per onderdeel

1. Klassikaal - onderwijsleergesprek

Camperts gedicht was een 'nieuw geuzenlied', het was een reactie op het zogenaamde geuzenproces en op de executie van 'geuzen'. We hebben het gedicht ook leren kennen als een vorm van verzet. Dat roept allerlei vragen op over de geschiedenis, niet alleen die van de Tweede Wereldoorlog, maar ook die van de 'oude' geuzen. Wat is immers een geuzenlied, hoe past het in daden van verzet en wie of wat zijn die geuzen precies?

Camperts gedicht wordt niet gezongen.

Als we vandaag aan verzetsliederen denken, dan komen we uit bij protestliederen of protestsongs. Die kunnen ons al een beeld geven van de manier waarop tekst en muziek zich verzetten tegen een ongewenste maatschappelijke of politieke situatie.

Laat nu het lied 'Jezus redt' van Robert Long (*Vroeger of later*, 1974) horen/zien en stel de volgende vragen:

- Welke woorden duiden in dit lied op verzet?
- In welke stijlmiddelen krijgt het verzet vorm? Is er sprake van ironie? Klankspel of rijm?
- Waartegen verzet het lied zich?

In de discussie kunnen de volgende elementen aan bod komen: onderdrukking door geloof, ironie en sarcasme, rijm en metrum. Dit zijn aanknopingspunten om over te stappen naar het thema van onderdrukking van geloof in 16^e eeuw: de Tachtigjarige Oorlog.

Optie: het lied van Robert Long kan door een recentere protestsong vervangen worden, bijvoorbeeld uit de hiphop. Aanbevolen literatuur is Laurens Ham, *Op de vuist. Vijftig jaar politiek en protestliedjes in Nederland* 2020.

Wat weten jullie over de Tachtigjarige Oorlog? Zorg dat deze elementen in het gesprek terugkomen: 1568-1648, Willem van Oranje, Filips II, Margaretha van Parma, Hertog van Alva, Spaanse overheersing, katholieken vs. protestanten, literatuur en politiek: propaganda van dichters.

2: Zelfstandig werk

Voor etymologie en begripsbepaling lezen de leerlingen de omschrijving ontleend aan <http://etymologiebank.ivdnt.org/>. Deel prints uit van teksten uit het *Etymologisch woordenboek* en *Een nieuw vaderland voor de muzen* van Porteman & Smits-Veldt (zie de bronnen). De leerlingen gaan deze teksten zelfstandig en verdiepend lezen. Geef ze de volgende vragen mee om tot een beeld te komen van het hoe en waarom van de geuzenliederen:

- Wat zijn geuzen?
- Welke genrekenmerken brengt de tekst van Porteman & Smits-Veldt aan?
- Hoe herkennen we een typisch geuzenlied?

3: Onderwijsleergesprek

Er wordt een gezamenlijke lijst opgesteld van genrekenmerken en historische context, deze worden vervolgens toegepast in de klassikale lezing van enkele geuzenliederen. Dat kan ook in de vorm van groeps-
werk of zelfstandig werk. De volgende kenmerken zouden naar voren moeten komen:

- oproep tot verzet
- onderdrukking van gelovigen
- strijd tegen de Spanjaarden
- propaganda
- spot
- kroniek
- triomf
- dank
- eventueel aanvullen met kenmerken van een lied: rijm en metrum

Aanvulling door leerkracht: ook materiële kenmerken en distributie zijn van belang. De teksten werden op losse bladen gedrukt, voorgezongen en verkocht, later gebundeld en samen gezongen (= herhaling van de tekst).

Samen lezen van 'Een nieu Liedeken, op de wijse, een Meysken op een Rivierken sat, etc.'

Uit: *Een nieu Guese liede boecxken* (1576)

Welke van die kenmerken vind je terug in dit lied? Wat voor beeld geeft het lied van de toenmalige actualiteit?

- link met het Wilhelmus (met audio): http://www.liederenbank.nl/canon_top11.php?zoek=166
- Contrasteer met de anti-protestantse liederen (1587) van Katherina Boudewyns uit Brussel: https://dbnl.org/tekst/boud005prie02_01/

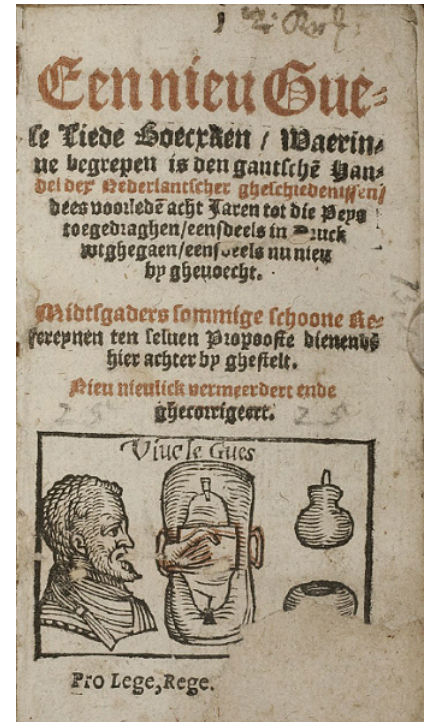
4. Klassikaal/onderwijsleergesprek

Reflectie over relatie tussen tekst en context: waarom gebruikt men deze literaire vorm voor politiek verzet, wat zijn de gelijkenissen en de verschillen tussen toen en nu? Eventueel ook aan de hand van de vraag 'waarover zou jij vandaag een protestlied schrijven?'

Opties in het lesmateriaal

Alternatieven voor het protestlied of het geuzenlied:

- Voor geuzenliederen, zie: https://www.dbnl.org/tekst/nie096nieu01_01/
- Voor protestliederen, zie de luisterlijsten op <https://protestliedjes.nl/>

Benodigde bronnen

- Robert Long, 'Jezus redt' (*Vroeger of later*, 1974): <https://youtu.be/qw4u1p41flk>
- M. Philippa, F. Debrabandere, A. Quak, T. Schoonheim en N. van der Sijs (2003-2009), *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, 4 delen, Amsterdam.
- Karel Porteman en Mieke B. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam, Bert Bakker, 2016, 74-77. https://www.dbnl.org/tekst/port004vade02_01/
- Liederensbank: <http://www.liederensbank.nl>
- *Een nieu Guese liede boecxken* (1576): https://www.dbnl.org/tekst/nie096nieu01_01/
- *Het preeken der gheestelyker wellusten* (1587): https://dbnl.org/tekst/boud005prie02_01/

Les 5: Diachroon > Anoniem en clandestien

Invulling van de les per onderdeel

1. Klassikaal - directe instructie

Op het bord bij binnenkomst staan de volgende vragen:

- Hoofdvraag: Hoe komt het dat een tekst anoniem of onder een pseudoniem verschijnt in een bepaald tijdperk?
- Subvraag: Welke aspecten dragen er bij een schrijver/tekst toe aan dat voor anonimiteit is gekozen?

De leerlingen gaan in de vooraf door de leraar geformeerde expertgroepjes zitten. Op tafel ligt een A3-blad met de bronnen en de hoofdvraag erop. De groepjes hebben verschillende bronnen (zie onder 2). Op het bord staan de verschillende bronnen genoemd (overzicht voor de leerlingen).

De leraar benoemt het leerdoel van de lessenserie: historisch-kritisch leren redeneren en vraagt de klas wat dat inhoudt. Liefst via Mentimeter, zodat iedere leerling een antwoord formuleert en de leraar met de klas snel door de antwoorden op zoek kan naar het best geformuleerde antwoord. Daarna legt de leraar uit in welk opzicht ze dat vandaag gaan doen. Het lesdoel van vandaag is leren contextualiseren. In een kort onderwijsleergesprek grijpen de aanwezige leerlingen met elkaar terug op wat al verkend is over 'De achttien dooden' en het schrijverschap (uit lessen 2 en 3) en laten ze met elkaar de redenen passeren die een rol kunnen hebben gespeeld bij het anoniem laten verschijnen van 'De achttien dooden'.

De leraar legt uit wat de bedoeling is van de komende 15 minuten, waarin ieder in stilte haar/zijn bronnen gaat bestuderen om de redenen te achterhalen waarom een schrijver voor een bepaalde vorm van anonimiteit heeft gekozen. Op het bord staan de belangrijkste vormen gedefinieerd (zodat alle leerlingen over hetzelfde uitgangspunt beschikken):

Van Dale:

- **anoniem:** naamloos, ongetekend: een anonieme brief; waaraan je geen naam kunt toekennen: de anonieme menigte.
- **pseudoniem:** schuilnaam, m.n. van een schrijver: onder pseudoniem schrijven.
- **alter ego:** tweede of ander ik; romanfiguur die in feite de schrijver zelf is.

De leraar loopt ze kort door voordat de leerlingen in stilte hun bronnen analyseren.

2: Zelfstandig werk

De leerlingen lezen in stilte individueel (hun selectie van) de teksten en analyseren ze op de hoofd- en de subvraag van de les. Teksten die aan bod komen:

- het 'Wilhelmus' (ca. 1575)
- Joost van den Vondel, *Palamedes* (1625)
- teksten van dichtgenootschappen (18^e eeuw)
- Piet Paaltjens, *Snikken en grimlachjes* (1867)
- W.G.E. Walter, *In onze Vlaamsche gewesten* (1877)

3: Groepswerk (expertgroep met gedeelde verantwoordelijkheid)

Samenwerkend leren: leerlingen hebben in groepjes dezelfde teksten geanalyseerd en beredeneren nu samen om welke vorm van anonimiteit het hier gaat en hun antwoorden op de hoofd- en de subvraag. Daarbij zijn ze qua historisch-kritisch redeneren vooral aan het contextualiseren. Ze presenteren hun resultaten gezamenlijk op het blad. Ook bereiden ze samen een korte presentatie van maximaal één minuut voor waarin ze hun resultaten bespreken. Ieder van hen kan die presentatie verzorgen (gedeelde verantwoordelijkheid).

4: Presentaties met reflecterend onderwijsleergesprek

De leraar legt uit wat er gaat gebeuren: 1 minuut maximaal een presentatie per groepje. Iedere leerling maakt aantekeningen over de vraag wat bij een bepaalde schrijver bijdroeg aan de keuze voor de anonimiteit.

Van ieder groepje gaat een leerling staan en die geeft in 1 minuut de bevindingen weer. Het groepje dat hetzelfde onderwerp heeft, vult aan wat ontbreekt of weerspreekt wat zij niet vinden kloppen in de analyse.

5: Klassikaal-frontale afronding van de les (en het lesdoel)

De leraar heeft via Mentimeter een vraag klaar staan:

Welke aspecten kunnen voor een schrijver een rol spelen bij het kiezen voor een pseudoniem, een alter ego of anonimiteit?

De leraar bevriest het scherm, screent de antwoorden, kiest de beste eruit (is anoniem!) en benoemt de conclusie van de les: het zijn altijd de maatschappelijk geldende normen en waarden die een rol spelen bij de keuze voor een bepaalde vorm van anonimiteit. Ook benoemt de leraar expliciet dat de leerlingen vandaag als wetenschappers in de dop op zoek zijn gegaan naar redenen, dat ze hebben geanalyseerd en gereflecteerd.

Opties in het lesmateriaal

Er zijn vijf satellietteksten. Een leraar kan groepen maken van drie leerlingen en daar een veelvoud van maken afhankelijk van de grootte van de klas. Naar keuze kan een leraar de diachrone lijn inperken door een voorbeeld onbesproken te laten. Er zouden nog extra teksten aan gekoppeld kunnen worden: bijvoorbeeld *Het Geuzenliedboek*, een synchrone tekst t.o.v. 'De achttien doden'. Dat kan het clandestiene aspect belichten. Ook zou de leraar aan de leerlingen als huiswerk kunnen opgeven om na te denken over hedendaagse anonimiteit/alter ego's (bijv. Marek van der Jagt-Arnon Grunberg, Elvis Peeters-echtbaar Jos Verlooy/Nicole Van Bael. Multatuli en Willem Elsschot zijn natuurlijk beroemde voorbeelden van pseudoniemen die ook aan de orde zouden kunnen komen.

Benodigde bronnen

- Het 'Wilhelmus': <https://www.literatuurgeschiedenis.org/17e-eeuw/de-wortels-van-het-nederlandse-volkslied>; <https://www.literatuurgeschiedenis.org/17e-eeuw/leven-en-sterven-voor-het-geloof>; <https://historiek.net/wilhelmus-geschiedenis-volkslied-nederland/67968/>
- Joost van den Vondel, *Palamedes*: <https://www.literatuurgeschiedenis.org/17e-eeuw/joost-van-den-vondel-de-prins-der-dichters>
- Karel Porteman en Mieke B. Smits-Veldt: *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Bert Bakker, Amsterdam, 2016, p. 357-359: https://www.dbnl.org/tekst/port004vade02_01/port004vade02_01_0005.php?q=palamedes#hl1
- Piet Paaltjens, *Snikken en grimlachjes*: <https://www.literatuurgeschiedenis.org/schrijvers/francois-haverschmidt-piet-paaltjens>
- Willem van den Berg en Piet Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Bert Bakker, Amsterdam, 2016, p. 528-533: https://www.dbnl.org/tekst/berg018alle02_01/berg018alle02_01_0010.php?q=paaltjens#hl8
- Dichtgenootschappen in de achttiende eeuw: <https://www.literatuurgeschiedenis.org/18e-eeuw/dichten-en-wedijveren-teamverband>
- Marleen de Vries, 'Dichten is zilver, zwijgen is goud. Vrouwen in letterkundige genootschappen 1772-1800' In: *De Achttiende Eeuw* 31 (1999), p. 189-192 (de lemma's Mannensociabiliteit, Prijsvragen en Poëzie voor het vaderland): https://www.dbnl.org/tekst/vrie085dich01_01/vrie085dich01_01_0001.php#2
- 'Loving, Virginie' in: G.J. van Bork & P.J. Verkruijsse (red.), *De Nederlandse en Vlaamse auteurs van middeleeuwen tot heden met inbegrip van de Friese auteurs*. De Haan, Weesp, 1985. https://www.dbnl.org/tekst/bork001nede01_01/bork001nede01_01_0817.php
- W.G.E. Walter (pseudoniem van Virginie Loveling), *In onze Vlaamsche gewesten* (1877): Erica van Boven, 'Het pseudoniem als strategie. Pseudoniemen van vrouwelijke auteurs 1850-1900.' In: *Nederlandse letterkunde* 3 (1998), p. 322-324 over Loveling en haar mannelijke pseudoniem] https://www.dbnl.org/tekst/bove002pseu01_01/bove002pseu01_01.pdf

Les 6: Diachroon > Verspreiding en waardering

Vorbereiding (eventueel)

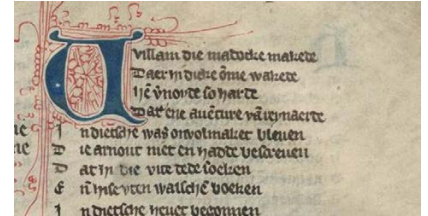
De leraar kan de leerlingen in groepjes vooraf de opdrachten bij de casussen opgeven. Zie **Opties**.

Invulling van de les per onderdeel

1. Klassikaal activeren voorkennis

(Denken - Delen - Uitwisselen): Waardoor overleeft literatuur?

De leraar vraagt aan de leerlingen om alvast een bekend Nederlandstalig lied/boek o.i.d. in gedachten te nemen dat zij zelf goed kennen en waarderen.

Aansluiting vorige les en overgang naar deze les: We gaan ons vandaag bezighouden met de vraag: waarom zouden we deze ruim 75 jaar oude tekst nog lezen? Daarvoor moeten we erachter zien te komen wat bepaalt hoe een tekst oorspronkelijk functioneert en hoe deze voortleeft.

(Denken) De leraar stelt de vraag: neem een populair/bekend eigentijds boek, Nederlandstalig(e) lied, verhaal of (kinder)boek, gedicht, film (serie) in gedachten en beantwoord de vraag wat maakt dat het nu bekend is en wat zal bepalen of het over 75 jaar nog beluisterd/gelezen zal worden. (En over 250 jaar?). Leerlingen bedenken ieder voor zich een voorbeeld, bedenken antwoorden op de vraag en noteren die in een woordweb. (Leraar kan ook vragen leerlingen een top 5 van kanshebbers voor 'evergreens' te maken en dan leerlingen vragen welke criteria ze daarvoor gebruiken.)

(Delen) Leerlingen bespreken in tweetallen hun voorbeelden en breiden hun eigen woordweb uit op basis van de bespreking.

(Uitwisselen in klassikale bespreking, onderwijsleergesprek) De leraar vraagt enkele leerlingen om hun voorbeelden (tekst en factoren) te bespreken en vraagt de klas om ook op basis van hun eigen voorbeeld factoren toe te voegen die bepalend zijn voor de verspreiding en waardering. De leraar kan de voorbeelden bespreken aan de hand van de schematische voorstelling in de bijlage waarin de begrippen verspreiding en waardering centraal staan.

Bekijk de schematische voorstelling van verspreiding en waardering [in de bijlage](#).

2: Klassikale uitleg en instructie: Van verspreiding en waardering naar de canon en canonvorming

Om erachter te komen wat de bepalende omstandigheden zouden kunnen zijn voor de verspreiding en waardering van 'De achttien dooden' gaan we met de klas een verkennend onderzoekje uitvoeren kriskras door de Nederlandstalige literatuurgeschiedenis. Elk groepje voert een quickscan uit van een literaire casus. De bevindingen worden vervolgens verzameld en zo kunnen we de eerste indruk, opgedaan door de inleidende opdracht, uitbouwen tot een overzicht van relevante factoren en omstandigheden. Gezamenlijk doet de klas al doende inzicht op in het samenspel van factoren dat verspreiding en waardering bepaalt. Daarna proberen we aan de hand van het overzicht wat in het geval van 'De achttien dooden' relevante factoren lijken te zijn.

We zullen ook bij de rol van de 'canon' stil moeten staan. Zie de onderstaande omschrijving uit een woordenboek.

6 verzameling van feiten, gebeurtenissen en kunstwerken die in een cultuur als waardevol erkend worden en in de bestudering van die cultuur als referentiepunt dienen

• *de literaire canon*

• *de historische canon van Nederland*

de belangrijkste gebeurtenissen en personen uit de Nederlandse geschiedenis

ook als tweede lid in samenstellingen als de volgende, waarin het eerste lid een gecanoniseerd kennisdomein noemt: **balletcanon, bluescanon, cabaretcanon, cultuurcanon, designcanon, filmcanon, filosofiecanon, geschiedeniscanon, jazzcanon, literatuurcanon, muziekcanon** → [Meer voorbeelden](#)

1 *Canon, zesde betekenis die wordt vermeld in de Grote Van Dale online.*

Nederland kent sinds 2006 een officiële *historische canon*, die is vastgelegd en die ook recent nog is bijgesteld. En in het voetspoor van de invoering van die canon voor het geschiedenisonderwijs zijn er allerlei canons opgesteld: historische, maar ook voor andere vakgebieden (en historische deelterreinen, tot woonplaatsen aan toe). Er wordt in Nederland wel vaak gesproken over 'de literaire canon' maar die is niet vast omlind. In Vlaanderen is de situatie sinds 2015 anders. Toen werd een literaire canon gepresenteerd van 51 'essentiële teksten': een dynamische canon van de Nederlandstalige literatuur vanuit Vlaams perspectief. Deze werd na een vijftal jaren volgens plan weer bijgesteld, een proces dat zich zal blijven herhalen. Zowel de verschijning als de aanpassing veroorzaakten nogal wat publiciteit. Canonvorming blijkt gevoelige materie.

Hoe gaat zulke canonvorming eigenlijk in zijn werk? In deze opdracht gaan we in korte tijd samen aan de hand van een aantal casussen uit de Nederlandstalige literatuurgeschiedenis verkennen welk samenspel van factoren bepaalt of werken bewaard blijven en gewaardeerd worden. We zullen zien dat de in brede kring aanvaarde lijst van hooggewaardeerde werken, de canon, niet vastligt en in beweging is.

3: Groepswerk (expertgroep met gedeelde verantwoordelijkheid)

De klas wordt in expertgroepjes verdeeld over de casussen – er kunnen meer groepjes zich over dezelfde casus buigen. Elk expertgroepje verdiept zich in zeer korte tijd (15 minuten) in één casus: de verspreiding en waardering van één literaire tekst door de tijd heen. Dat gebeurt aan de hand van aangereikte informatie en enkele vragen. De klas brengt zodoende een aantal factoren in kaart die bepalen of werken worden bewaard en gewaardeerd, zelfs gerekend worden tot de canon of daar uitvallen. De bevindingen worden door elk groepje op schrift verzameld in een overzicht en elk groepje licht aan het einde van de les in een zeer bondige pitch de eigen casus toe. De uitkomst hoeft geen volledig overzicht van bepalende omstandigheden te worden. De oefening volstaat om de blik van de leerlingen te scherpen voor de manier waarop verspreiding en waardering werken en wat canonvorming is.

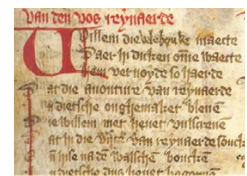
Literair-historische casus	Auteur, werk, datering	
	Genre en thematiek	
Verspreiding	Hoe verspreid en bewaard?	
	Verklaringen?	
Waardering	Oorspronkelijke waardering?	
	Huidige waardering?	
	Verklaringen?	
Canon-vorming	In de canon?	
	Wisseling?	
	Verklaringen?	

Met die kennis gewapend kunnen leerlingen daarna de verspreiding en waardering van 'De achttien doden' proberen te duiden.

Casus A: Willem, Madoc

Lees de tekst over het dierenverhaal op Literatuurgeschiedenis.org en bekijk aandachtig het filmpje van de schooltv over Willem. Beantwoord de volgende vragen – lees de vragen door voor je het filmpje gaat bekijken; let op: de antwoorden op 2 en 3 komen zo van pas bij de beantwoording van de eerste vraag:

1. Willem is niet alleen de auteur van *Vanden vos Reynaerde* maar ook van de *Madoc*. Wat weten we eigenlijk over die laatste tekst als het gaat over de overlevering, waardering en plaats in de canon? (noteer deze gegevens in het overzicht)
2. Hoe weten we van het bestaan van de *Madoc* en wat zijn mogelijke verklaringen voor het verdwijnen ervan
3. We begeven ons nu op glad ijs: hoe denk jullie dat de *Madoc* tegenwoordig zou worden gewaardeerd, als deze zou worden teruggevonden? En hoe zouden jullie die waardering verklaren?

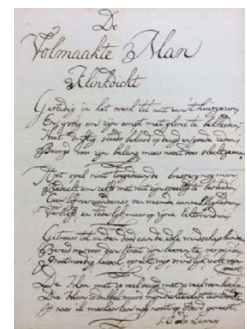

Tweemaal de beginregels van *Vanden vos Reynaerde* waarin de dichter wordt voorgesteld: het Dyckse handschrift (ca. 1350) vermeldt de 'Madocke', in het Comburgse handschrift (ca. 1400) is dit uitgewist en vervangen door 'vele bouke'.

Casus B: Juliana Cornelia de Lannoy, 'De volmaakte man'

Lees de tekst over deze schrijfster op Literatuurgeschiedenis.org. Lees de drie vragen door voor je ze gaat beantwoorden – vraag 2 en 3 komen ook van pas bij de beantwoording van vraag 1:

1. Wat weten we over de overlevering, waardering en plaats in de canon van Juliana Cornelia de Lannoy? (noteer deze gegevens in het overzicht)
2. Lees het gedicht 'De volmaakte man'. Waarom wordt zij een 'geëmancipeerd dichteres' genoemd?
3. Wat betoogt Marijke de Vos in 'Wat moet dat toch met die "Grote Drie"?' over de plaats van De Lannoy in de canon? Wat zijn verklaringen voor de herwaardering van deze achttiende-eeuwse schrijfster, denken jullie?

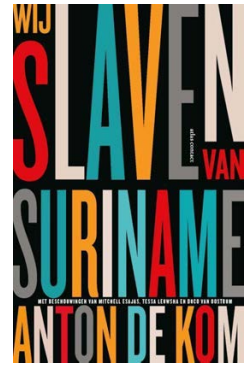

Dit zeldzame handschrift werd in 2017 voor 2200 euro geveild. De Lannoy heeft na haar dood al haar handschriften uit haar eigen bezit laten verbranden; dit afschrift, dat aan haar wordt toegeschreven, ontspiong dus de dans (Catawiki, 13-8-2017).

Casus C: Anton de Kom, *Wij slaven van Suriname*

Lees de tekst over dit werk op Literatuurgeschiedenis.org. Lees daarna alle drie vragen door voor je ze gaat beantwoorden – vraag 2 en 3 komen ook van pas bij de beantwoording van vraag 1:

1. Wat weten we over de overlevering, waardering en plaats in de literaire canon van *Wij slaven van Suriname* van Anton de Kom? (noteer deze gegevens in het overzicht).
2. Pas bij de herziening van de *historische canon* van Nederland in 2020 werd het boek van De Kom opgenomen. Welke verklaringen zijn daarvoor?
3. Beredeneer na lezing van Yra van Dijk & Ghanima Kowosoleea, 'Hoe Nederland Suriname heeft uitgebuit en verwaarloosd' of het boek in de 21^e eeuw ook kans maakt alsnog tot de literaire canon door te dringen.

Omslag van de heruitgave (de 16^e druk sinds 1934) die in 2020 een bestseller werd nadat het boek werd opgenomen in de Nederlandse historische canon.

Casus D: Lucebert, 'Keizer der Vijftigers'

Lees de schets van leven en werk van de dichter-schilder Lucebert in het pantheon van het Literatuurmuseum – vraag 2 en 3 komen uiteindelijk ook van pas bij de beantwoording van vraag 1:

1. Wat weten we over de verspreiding, waardering en plaats in de canon van de dichter Lucebert en diens werk?
2. In 2018 deed de verschijning van een biografie over de dichter veel stof opwaaien. Lees het artikelje van Dik Verkuil hierover dat verscheen op de NOS-site. Waarom?
3. Wat zou dit 'nieuws' kunnen betekenen voor de plaats van de dichter en zijn werk in de literatuurgeschiedenis, denk je? Lees om die vraag te beantwoorden het artikel van Bertram Mourits ('Inktzwart puzzelstuk maar het past wel').

Casus E: Jef Geeraerts, *Gangreen 1 (Black Venus)*

1. Wat weten we over de overlevering, waardering en plaats in de Literaire canon van Jef Geeraerts, *Gangreen I (Black Venus)*? Let op er zijn twee versies: die van 2015 en een update van 2020 (noteer deze gegevens in het overzicht). De onderstaande vragen komen daarbij van pas.
2. Lees globaal de bespreking van *Black Venus / Gangreen 1* op de Vlaamse canonsite uit 2015: waarom verdiende het boek een plek in de canon?
3. Neem de recente bijdrage over de 'Vlaamse Congoroman' door op Literatuurgeschiedenis.org en lees het artikelje van Ines Minten, 'Moeten we *Black Venus* nog lezen?'. Welke afweging is in 2020 gemaakt en op basis van welke argumenten?

Begin van de bespreking van *Black Venus* op de site van de Belgische Nederlandstalige literaire canon uit 2015.

4: Pitches door expertgroepjes over bevindingen m.b.t. overlevering en waardering

Gevonden bepalende omstandigheden kunnen de onderstaande zijn. De leraar kan deze bespreken aan de hand van de voorstelling van verspreiding en waardering [in de bijlage](#):

- Persoonlijke reputatie van de auteur kan omstrede raken en daardoor kan het werk ter discussie komen te staan (Lucebert) – eerder was hij op een voetstuk geplaatst (prijzen e.d.).
- Inhoud van de tekst wordt bijvoorbeeld omstrede gevonden en blijft niet bewaard (*Madoc*).
- Verandering van maatschappelijke verhoudingen/opvattingen: van discriminatie naar emancipatie (Juliana Cornelia de Lannoy <-> Jef Geeraerts), dekolonisatie (Anton de Kom <-> Jef Geeraerts): dit kan dus in twee richtingen uitwerken (uit of in de canon).
- Invloed op erkenning via literaire prijzen en kritiek kan tot herwaardering leiden (Anjet Daanje).

Leerlingen hebben inzicht verworven in het samenspel van factoren dat de verspreiding en waardering van een werk en zijn auteur bepaalt, en of het wordt gerekend tot de canon. Als ze gewapend met deze kennis kijken naar 'De achttien doden' luidt de vraag: zitten er factoren en omstandigheden bij die de verspreiding en waardering van dit gedicht hebben bepaald? In een onderwijsleergesprek bespreekt de leraar deze vraag: hij vraagt aan de vertegenwoordigers van de verschillende expertgroepen in hoeverre de factor die zij hebben blootgelegd volgens hen een rol speelt in het geval van 'De achttien doden'. In het geval van 'De achttien doden' lijkt, naast de inhoud, de beoordeling van de positie van de auteur doorslaggevend te zijn voor de grillige waardering. Dat doet denken aan de discussie die ontstond over Lucebert.

Opties lesmateriaal

De leraar kan de opdrachten over de casussen als voorbereiding op de les aan groepjes toebedelen om tijd in de les te winnen. Die voorbereiding biedt meer ruimte in de les om in groepjes de stof te verwerken en klassikaal te bespreken. (Leerlingen weten dan nog niet in welk kader en met welk doel zij zich in deze casus moeten verdiepen. De leraar kan wel al als toelichting ter motivatie meegeven dat zij op basis van de voorbereiding als experts van hun casus een stukje kennis gaan inbrengen die nodig is om een antwoord te geven op een algemene vraag.)

Eventueel kan het schema met literaire casussen worden uitgebreid met meer kolommen voor voorbeelden – de leraar en leerlingen kunnen dan casussen kiezen: bijv. voor een eigentijds voorbeeld van waardering/canonvorming 'in werking', zoals *De herinnerde soldaat* van Anjet Daanje (2019): bij verschijning onopgemerkt, daarna voor prijzen genomineerd en alsnog door de kritiek bejubeld.

Benodigde bronnen

- *Madoc / Vanden vos Reynaerde*:
<https://www.literatuurgeschiedenis.org/middeleeuwen/van-den-vos-reynaerde>
- Frits van Oostrom, 'Willem die de Reynaert maakte' in *Stemmen op schrift*, Bert Bakker, Amsterdam, 2006, 496-498.
- 'Juliana Cornelia de Lannoy. Geëmancipeerd dichteres':
<https://www.literatuurgeschiedenis.org/schrijvers/juliana-cornelia-de-lannoy>
- Marijke de Vos, 'Wat moet dat toch met die "Grote Drie"?:'
<https://www.nrc.nl/nieuws/2020/10/30/wat-moet-dat-toch-met-die-grote-drie-a4018081>
- Anton de Kom, *Wij slaven van Suriname*:
<https://www.literatuurgeschiedenis.org/teksten/wij-slaven-van-suriname>
- Yra van Dijk & Ghanima Kowosoleea, 'Hoe Nederland Suriname heeft uitgebuit en verwaarloosd', *NRC Handelsblad*, 26 maart 2021: <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/03/26/hoe-nederland-suriname-heeft-uitgebuit-en-verwaarloosd-a3995003>
- Lucebert: <https://literatuurmuseum.nl/overzichten/activiteiten-tentoonstellingen/pantheon/lucebert>
- Dik Verkuil, 'Oorlogsverleden Lucebert zou niet mogen verbazen'. <https://nos.nl/artikel/2215982-oorlogsverleden-lucebert-zou-niet-zo-mogen-verbazen.html> NOS, 8 februari 2018
- Bertram Mourits, 'Inktzwart puzzelstuk maar het past wel'. <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/02/14/inktzwart-puzzelstuk-maar-het-past-wel-a1592264> (14 februari 2018)
- Als achtergrond voor de leraar: Sander Bax, 'Hoe nu verder met Lucebert? (...)'. <https://www.diggitmagazine.com/articles/hoe-nu-verder-met-lucebert-over-lucebert-en-zijn-fascinatie-voor-het-nazisme> (26 februari 2018)
- Jef Geeraerts, *Gangreen I (Black Venus)* <https://canon2015.litterairecanon.be/nl/werken/gangreen-1-black-venus>
- 'De Vlaamse Congoroman' <https://www.literatuurgeschiedenis.org/20e-eeuw/de-vlaamse-congoroman>
- Ines Minten, 'Moeten we Black Venus nog lezen?', *De Standaard* 27 juni 2020:
<https://litterairecanon.be/assets/files/general/Moeten-we-Black-Venus-nog-lezen.pdf>

Les 7: Slotles >

Waarom zouden we deze tekst nog lezen?

Voorbereiding

Ter voorbereiding van de les beluisteren leerlingen het interview dat Ruth Roest had met Ramsey Nasr bij de verschijning van het gedicht 'De dag kan komen'. Ze lezen het mee als hij het voorleest. Het is geen eenvoudig gedicht maar globaal meegelezen volstaat om de volgende vragen te kunnen beantwoorden:

- (a) Wat is de aanleiding voor het schrijven van het gedicht?
- (b) Waar gaat het in essentie over, denk je?
- (c) Welke verschillen en overeenkomsten met 'De achttien doden' vallen je op?

Invulling van de les per onderdeel

1: Klassikaal: bespreking en vergelijking 'De achttien doden' en 'De dag kan komen'

We keren in de slotles met een tussenstap terug naar 'De achttien doden'. Het gedicht van Jan Campert wordt nogmaals besproken en vergeleken met dat van Ramsey Nasr uit 2019, niet toevallig ook uitgegeven als een rijmprint. Wat zijn opvallende overeenkomsten en verschillen? Hoe valt dit eigentijdse gedicht te duiden tegen de achtergrond van 'De achttien doden' en andersom: wat zegt 'De dag kan komen' over de waardering van het gedicht uit de Tweede Wereldoorlog?

De 75e verjaardag van de uitgeverij werd niet alleen opgeluisterd met een nieuwe rijmprint. In het kader van verspreiding, waardering en canonvorming kan de leraar ingaan op de traditie om de auteurs van De Bezige Bij bij jubilea te laten poseren rond de wenteltrap in het Rijksmuseum. Zie de foto van Stefan Vanfleteren uit 2019 en het artikeltje hierover bij de bronnen. Waar zit Remco Campert (de zoon van!) en waar bevindt zich Ramsey Nasr?

2: Standpuntbepaling en klassengesprek over de hoofdvraag

Wat weten we nu over deze tekst waardoor we de vraag 'Waarom zouden we deze tekst nog lezen?' beter kunnen beantwoorden? We kennen een aantal synchrone contexten (illegale literatuur, Februaristakers, biografie Campert) en hebben zicht gekregen op de tekst door drie literairhistorische thema's te verkennen (geuzenliedboeken, anoniem en clandestien, verspreiding en waardering). De leraar kan nu leerlingen zelf een persoonlijk standpunt in de klas laten bepalen op een lijn tussen wel of niet meer lezenswaardig en een klassengesprek voeren over de argumenten die leerlingen hiervoor aanvoeren.

Extra optie in het lesmateriaal

De leraar kan als schriftelijke vervolgpdracht leerlingen een beschouwing of betoog laten schrijven op basis van deze lessen waarbij zij verschillende antwoorden op de vraag tegen elkaar afwegen of een eigen standpunt verdedigen.

Foto: Stephan Vanfleteren

Benodigde bronnen

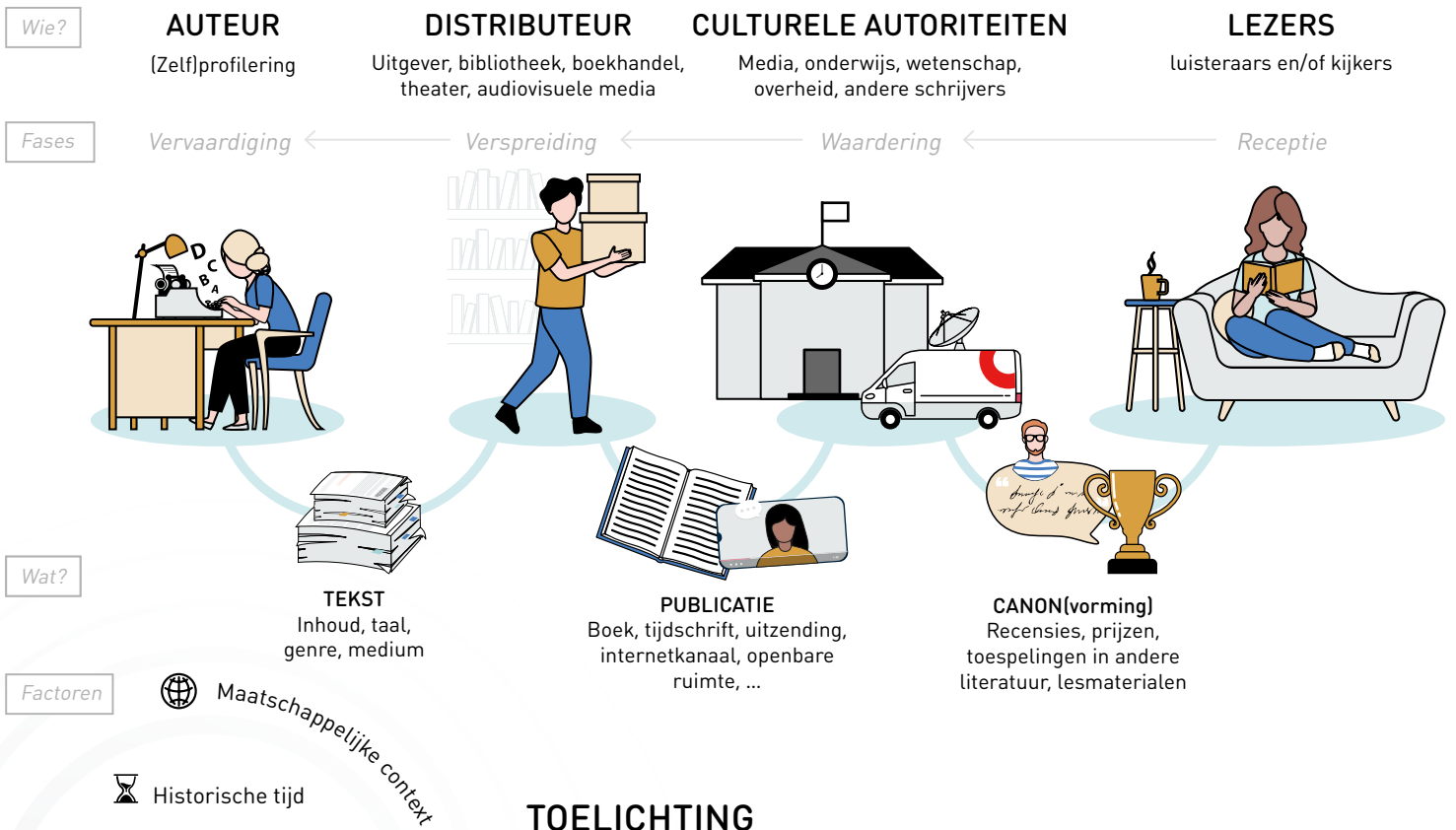
- Ramsey Nasr, 'De dag kan komen' (2018): <https://www.debezigebij.nl/nieuws/de-dag-kan-komen/>
- Ruth Roets, 'Ramsey Nasr over 75 jaar Bezige Bij: "Verzetsorganisatie met woorden", [interview en voordracht van het gedicht], De wereld vandaag, 10-12-2019, <https://radio1.be/luister/select/de-wereld-vandaag/ramsey-nasr-over-75-jaar-bezige-bij-verzetsorganisatie-met-woorden>
- Artikel over en met de schrijversfoto's: Toef Jaeger, 'Nu mocht Remco Campert op de stoel' <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/12/13/nu-mocht-remco-campert-op-de-stoel-a3983826>

Colofon

Deze module is samengesteld door Jacqueline Bel, Lars Bernaerts, Erwin Mantingh, Martijn Nicolaas, Miriam Piters en Frederik De Ridder. Wij danken Sander Bax, Oeds Middelkoop, Remco Sleiderink en Peter Van Damme voor hun eerste inhoudelijke feedback en ontvangen graag feedback van gebruikers op redactie@literatuurgeschiedenis.org.

©Copyright: KB/Taalunie 2021.

Verspreiding en waardering van een literaire tekst

TOELICHTING

Dit schema laat de weg zien die een tekst aflegt van auteur naar lezers en waardoor de verspreiding en waardering worden beïnvloed.

Een literaire tekst bereikt na vervaardiging door een auteur niet onmiddellijk lezers, luisteraars en/of kijkers (dit wordt de receptie van een tekst genoemd). Of en hoe dit gebeurt hangt af van de verspreiding en waardering voor de tekst. De Wie?-lijn laat zien wie bij dit proces betrokken zijn en de Wat?-lijn in welke vorm de tekst een rol speelt. Verspreiding en waardering staan in wisselwerking: of een tekst gewaardeerd wordt, beïnvloedt weer de verspreiding, vandaar de pijl in tegengestelde richting. Zo is er ook een teruglageffect vanuit receptie en verspreiding, eveneens aangegeven met pijlen.

Twee factoren van een andere orde zijn van invloed op het hele krachtenveld: met het verstrijken van tijd in de literatuurgeschiedenis veranderen maatschappelijke omstandigheden en opvattingen en zulke verschuivingen hangen samen met de manieren waarop een tekst wordt verspreid of voortleeft.

In de loop van de tijd kunnen inhoud, taal, genre en medium van een tekst worden gewijzigd waardoor deze in een andere vorm of verschillende vormen naast elkaar voortleeft: denk bijvoorbeeld aan de *Vanden vos Reynaerde*, dat in acht eeuwen een weg heeft afgelegd van (onder andere!) dierenepos in handschrift, naar volksboek in proza, tot geïllustreerd kinderboek, rapversie en *graphic novel*. Of neem het *Dagboek van Anne Frank* dat door haar in schriften werd opgetekend, na haar dood in boekvorm is uitgegeven en wereldwijd verspreid is geraakt in vele talen, en afgelopen decennia in het Nederlands tot toneelstuk, film en musical is bewerkt.

Dit schema kan dienen als basis voor een gesprek in les 6 waarin leerlingen het samenspel van factoren in kaart brengen dat verspreiding en waardering bepaalt. Het schema kan vervolgens ook als 'kapstok' gebruikt worden voor de bespreking van de casussen: door de teksten te vermelden en de onderdelen in het schema te markeren die een hoofdrol hebben gespeeld bij de waardering en verspreiding van de literaire casussen.

Inspiratiebronnen: C.J. van Rees en G.J. Dorleijn, *De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld. Aandachtsgebied literaire opvattingen van de Stichting Literatuurwetenschap*. Stichting Literatuurwetenschap, Den Haag, 1993, p. 7, fig. 1; Meesterschapsteam Nederlands, *Bewuste geletterdheid in perspectief: kennis, vaardigheden en inzichten*. Vakdidactiek Geesteswetenschappen, maart 2021 (fig. 2)